

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
**ELHUNYT TAGJAI FÖLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK**
SZERKESZTI A FŐTITKÁR

XX. KÖTET. — 13. SZÁM

BÁRÓ PASTOR LAJOS
K. TAG
EMLÉKEZETE

ÍRTA

ÁLDÁSY ANTAL

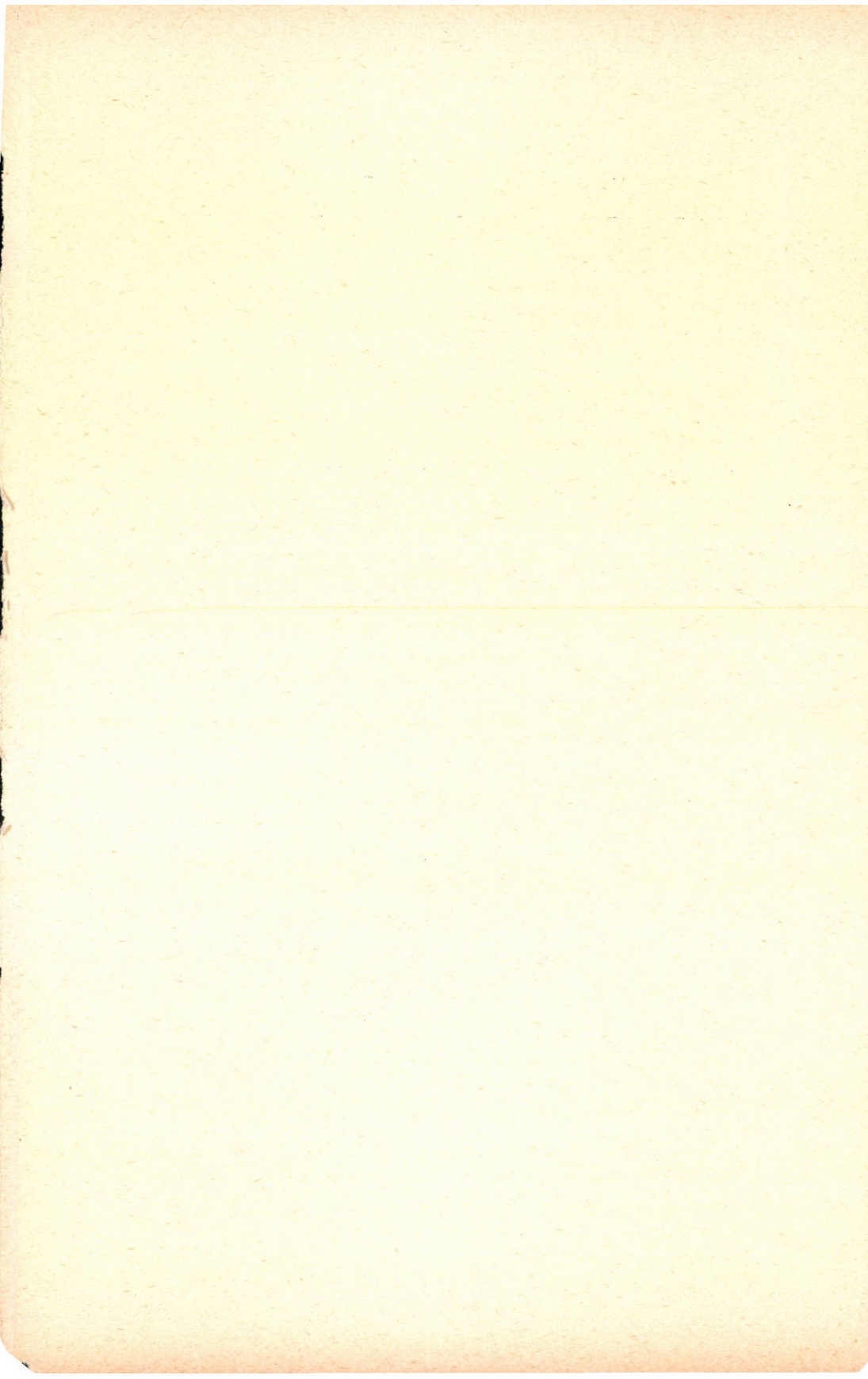
RENDES TAG

(FELOLVASTA A M. TUD. AKADÉMIAÉNAK 1929. MÁJUS 27-ÉN TARTOTT
ÖSSZES ÜLÉSÉN)

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1929

BÁRÓ PASTOR LAJOS

K. TAG

EMLÉKEZETE

ÍRTA

ÁLDÁSY ANTAL

RENDES TAG

(FELOLVASTA A M. TUD. AKADÉMIÁNAK 1929. MÁJUS 27-ÉN TARTOTT
ÖSSZES ÜLÉSÉN)

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1929

BÁRÓ PASTOR LAJOS EMLÉKEZETE.

A Monumenta Germaniae Historica nagyérdemű kiadója, Georg Heinrich Pertz 1823-ban egy alkalommal a pápaságra vonatkozólag ezt a megjegyzést tette: «Die beste Verteidigung der Päpste ist die Enthüllung ihres Seins». Pertz ezzel arra célzott, hogy a pápaság elleni vádakat, támadásokat, balvéleményeket ennek az intézménynek kritikai alapon álló, magukra a forrásokra, oklevelekre és aktákra támaszkodó története cáfolhatja meg és oszlathatja el legbiztosabban, megdönthetetlenül. Csakhogy akkor, amidőn Pertz e megjegyzést tette, a pápaságnak ily értelemben vett története megírására gondolni sem lehetett. A leggazdagabb és legfontosabb forrás, a vatikáni levéltár, akkor és még később is, hosszú ideig, több mint félszázadon át hét lakattal lezárt gyűjtemény volt és még a múlt század 60-as éveiben is csak elvétve sikerült egyes tudósoknak a vatikáni levéltár anyagából egyet-mást használni. A katolikus történetírásnak a múlt század második felében legkiválóbb képviselője, Johannes Janssen, ki- nek egyénisége mindennemű indiszkréció ellen a legteljesebb biztosítékot nyújtotta, a 60-as évek derekán Rómából írt leveleiben nem egyszer tesz említést azokról a nehézségekről, melyekkel neki a vatikáni levéltár használata tekintetében meg kellett küzdenie. A 70-es évek elején a vatikáni levéltár akkori prefektusának, Theiner Ágostonnak indiszkréciója következtében életbeléptetett szigorú rendszabályok teljesen elzárni látszottak a levéltárt a tudományos kutatások elől és hosszú időre elodázni a pápaság kritikai történetének megírását. Csak XIII. Leo pápa nagylelkű elhatározása, mellyel a levéltárt a tudományos kutatás részére megnyitotta, tette ezt lehetővé. Még akkor is akadtak aggályoskodók, akik a

nagy pápának ezen elhatározásától káros következményeket vártak a pápaságra és egyházra, és tudjuk, hogy nem hiányoztak kísérletek Leo pápát elhatározásának visszavonására bírni. Leo pápa nem osztotta ez aggályokat, híres mondása : «Non abbiamo paura della pubblicità dei documenti» elmémította az aggályoskodókat és a következmények neki adtak igazat.

A mult század derekától kezdve nem hiányoztak kísérletek a pápaság történetének megírására. Az 50-es évek közepétől kezdve láttak napvilágot Gregorovius klasszikus művének : *Geschichte der Stadt Rom im Mittelalter* kötetei. Ezt követték Papencordt, Alfred Reumont, Adinolfi és mások munkái, melyek ugyan elsősorban éppúgy, mint Gregoroviusé, az örök város történetével foglalkoznak, de beleillesztik annak keretébe a pápaság történetét is. Ezek a munkák azonban, minden jeles tulajdonságaik mellett még mindig nem jelentették azt, amire Pertz célzott. Gregorovius előtt a vatikáni levéltár ajtaja éppúgy zárva maradt, mint mások előtt ; mesterileg megírt munkája a nyomtatott anyagon kívül egyes könyvtárak kézirati anyagát használta fel, és Papencordt, Reumont, Adinolfi munkáiban is hiányzik a levéltári anyag felhasználása. Ranke Lipót oly nagy feltűnést és ellenzékelt kiváltott háromkötetes munkájában a pápaságról felhasznált kiadatlan okleveles anyagot is, de a vatikáni levéltár anyagához természetesen ő sem férhetett hozzá. M. Creighton, peterboroughi püspöknek a 80-as években megjelent *History of the papacy* című öt kötetes munkája szélesebb látkörrel, magasabb szempontokból tárgyalja a későbbi középkor pápaságának történetét 1378-tól kezdve a Sacco di Romáig, és angol szerzőnél szokatlan igyekezettel törekszik a nagyterjedelmű irodalomnak nem angol termékeit is felhasználni és azok eredményeit értékesíteni, de ez a munka is figyelmen kívül hagyja az akkor már hozzáférhetővé vált vatikáni levéltár anyagát. A 80-as évek közepe táján végre megindult Pastor Lajos munkája, mely emberileg lehető teljességgel használja fel a pápaság történetére vonatkozó óriási terjedelmű okleveles és kézirati anyagot, évtizedeken át folytatott, Európa minden nevesebb könyv- és levéltárára kiterjedő

kutatások eredményeként megajándékozva a tudományos világot azzal a munkával, melyre több mint száz évvel ezelőtt Pertz célzott.

Pastor Lajost a szülői ház tradíciói nem szánták a tudományos pályára. Az Aachenben otthonos, eredetét, mint mondják, a XIII. századra felvivő család tagjai főleg a kereskedői pályát tekintették élethivatásuknak. Pastor Lajos atyja előbb Aachenben, majd 1860-tól kezdve Frankfurt a/M.-ban vezette üzletét, festéknagykereskedését, mely legidősebb fiára, Lajosra volt szállandó, aki azonban már gyermekkora óta inkább vonzódott a tudományos foglalkozáshoz. Előbb a természettudományok iránt érzett vonzalmat, de a frankfurti környezet hatása alatt csakhamar a történettudomány felé hajolt. Befolyt erre különösen frankfurti tanárának, a nagynevű Johannes Janssennek hatása, akinek Pastor kedvenc tanítványa lett. Nevelését Janssen ajánlására Siering Emil frankfurti káplán irányította, kinek kíséretében 1868 őszén az alsórajnai részeken hosszabb utat tett. Az ez évben megtartott bonni archeológiai kiállítás és a holland-belga műemlékek tanulmányozása végleg megérlelték Pastorban az elhatározást, hogy a tudományos pályára lép. Anyja nem szívesen látta a pályaváltoztatást. Egyrészt a régi atyai üzletre való tekintettel ellenezte azt, másrészt tartott attól, hogy az akkori viszonyok közepett fia az akadémikus pályán — mert Pastornak csak ez lebegett szeme előtt — nem fog egykönnyen boldogulni. Pastor a protestáns vallásban született. Atyja mélyen vallásos, konzervatív érzelmű protestáns volt, anyja hitbuzgó katolikus. Pastor a protestáns vallásban kereszteltetett meg és csak később, atyja halála után — 1864-ben — tért át a katolikus vallásra. Az akkori viszonyok Poroszországban, a később kitört kultúrhare valóban nem biztatta nagy reményekkel az akadémiai pályára készülő katolikusokat. A család egyik benső barátja, Koch Henrik tábori lelkész meg is mondta egy alkalommal Pastornak, hogy az adott viszonyok között Poroszországban könnyebben lehet egy katolikusból püspök, mint egyetemi tanár. Az anyai ellenkezést végre is legyőzte Janssennek közbelépte, akit a Pastor-családhoz benső barátság fűzött. Janssen levelei

között számos darabot találunk, melyek Pastor anyjához, nővéréhez és a családnak többi nő tagjaihoz vannak intézve, amelyek Janssent mint azok lelki vezetőjét és tanácsadóját mutatják be lelki tépelődéseiknél. Janssen, aki a frankfurti városi gimnáziumban a katolikus vallású tanulók történet-tanára volt, Pastort csakhamar megszerette. Kedvenc tanítványának tekintette őt, akinek tudományos fejlődésére később is elhatározó befolyást gyakorolt. Leveleiből látjuk, minő figyelemmel és gonddal kísérte pályafutását, irodalmi terveit és a viszony köztük idővel valósággal atya és fiú közti viszonyra fejlődött.

Pastor eredetileg a kereskedői pályára lévén szánva, elég későn, csak 15. életévének betöltése után látott komolyan középiskolai tanulmányaihoz. Különösen a történelemben és latin nyelvben részesült alapos kiképzésben. Történettanárnak, Janssennek tanítási módszere a felsőbb osztályokban jóformán elérte az egyetemi oktatás színvonalát. Előadásai-ban tanítványait a fontosabb források és irodalmi termékek ismeretébe is bevezette, ami a középiskolai tanításban egészen szokatlan volt. A latin nyelvben Pastor Mommsen Tivadar testvérenek, Tycho Mommsennek volt tanítványa. A mai viszonyok közepett, amidőn a latin és görög nyelv ismeretének szükségtelen voltát nem szűnnek meg folyton hangoztatni, túlzottnak tűnhetik fel az az oktatási mód, mellyel a frankfurti gimnáziumban a latin nyelvet tanították. Pastor életfeljegyzéseiből látjuk, hogy a felsőbb osztályokban Schillernek a 30 éves háborúról szóló művét fordították latinra, Tacitust pedig latinból görögre. Ennek a különleges módszernek köszönhetette Pastor, amint maga is elismerte, erős filológiai képzettségét, melynek később mint történetíró oly nagy hasznát vette.

Pastor még tanulóéveiben választotta meg élete főmunkájának tárgyát, a pápaság történetének megírását. Elhatározására befolyással volt Ranke műve a pápaságról, melyet tanára, Janssen adott kezébe olvasásra. Az akkor még csak 19 éves Pastort a munka nem elégítette ki, érezte azt, hogy fogyatékos és hiányos, és pedig azért, mert híjával van a legfontosabb anyagnak, a vatikáni levéltár

anyagának, mely nélkül bármely mesteri kéz rajzolja is meg a pápák történetét, teljes képet arról nem nyerhetünk. Megérlelődött benne a gondolat a vatikáni levéltár anyagának felhasználásával írni meg a pápaság történetét. Hogy az újabb korra esett választása, a pápaság történetére a középkor végétől kezdve, arra Ranke művén kívül minden valószínűség szerint tanárának, Janssennek tudományos munkássága is befolyással volt. Janssen akkoriban bocsátotta közre nagy munkájának: *Geschichte des deutschen Volkes seit dem Ausgange des Mittelalters* első kötetét, és amidőn Pastor közölte vele elhatározását, hogy a pápaság újabbkori történetének megírását tűzte ki élete feladatául, nemcsak hogy helyeselte azt, hanem széleskörű bibliográfiai és forrásismereiteivel tőle telhetőleg támogatta Pastort vállalkozásában. Ő vezette be Pastort a történeti módszertanba és Pastor egyetemi tanulmányainak menetére is döntő befolyást gyakorolt. Az ő tanácsára ment Pastor egy félévre a löweni egyetemre, hol Janssen is végezte egyetemi tanulmányai egy részét. A löweni egyetemen különösen Paul Alberdingk Thijm gyakorolt befolyást Pastorra, aki egyetemi tanulmányait Bonnban, majd Berlinben és Bécsben folytatta. Bonnban Floss, Menzel és Moritz Ritter voltak tanárai. Bécsi tartózkodása alatt, ugyancsak Janssen ajánlatára, jutott összeköttetésbe Onno Kloppal, a 30 éves háború történetírójával, akinek révén az osztrák katolikus történetírók legjelentősebbjeivel, Höfler Konstantinnal és Weisz Jánossal ismerkedett meg. Klopp hívta fel Pastor figyelmét a XVI. századbeli egyházi únió-törekvésekre, melyek egy részét, az V. Károly korabeli únió-törekvések történetét, Pastor doktori értekezése tárgyául választotta s amely később átdolgozott és bővített alakban Pastor habilitációjának alapjául is szolgált az innsbrucki egyetemen. Már ebből a fiataalkori dolgozatból is kitűnik Pastor erőssége, széleskörű bibliográfiai ismerete, a törekvés az irodalom lehetőleg teljes felhasználására és annak új anyaggal való kiegészítésére. A munka aránylag rövid idő alatt készült el, szélesebbkörű levéltári kutatásokat Pastor ahhoz nem végzett, az új, addig fel nem használt anyag legnagyobb részét a frankfurti városi levéltár szolgáltatta. Felfogása elűt az

addigitól, de a szerző eltérő véleményét mindenütt igyekszik forrásokkal támogatni és indokolni. Dolgozási módján erősen meglátszik Janssen hatása. Nem bocsátkozik polemikákba, az eseményekkel szemben katolikus felfogását nem titkolja, de igyekszik tárgyilagosan az *audiatur et altera pars* alapján állni.

Még egyetemi hallgató korában — 1876-ban — indult el Pastor első olaszországi útjára, melyen főleg műtörténeti tanulmányokkal foglalkozott. Egyetemi tanulmányainak befejezte után, 1878-ban, ment le másodszer Olaszországba és akkor már a pápaság történetének előmunkálatai, a levéltári és kéziratári anyag átbúvárlása tették tanulmányútjának tárgyát. Ekkor még küzdenie kellett a nehézségekkel, melyek a vatikáni levéltár használata körül fennállottak, de ennek ellenére az 1450—1549 közti időszakra, melyre kutatásait ez alkalommal korlátozta, kielégítő eredményt ért el. Nagyobb sikerrel kutatott a római könyvtárakban, melyeknek már Ranke által részben felhasznált kéziratot anyagát teljesen átvizsgálta. Habilitációja után 1881-től kezdve újabb olaszországi útjain egészítette ki anyagát. Ekkor már megnyílt a vatikáni levéltár is a tudományos kutatások előtt, úgyhogy ennek az anyagát is értékesíthette munkájánál, melynek első kötete 1886-ban látott napvilágot.

Pastor nagy munkájának kiinduló pontjául a XV. századot választotta V. Márton pápától kezdve, noha tulajdonképpeni célja a pápaság történetének megírása a XVI. századtól kezdve egészen 1800-ig. Hogy visszament a XV. századra, annak az a magyarázata, hogy a XVI. századot a renaissance korának ismerete nélkül teljesen megérteni és méltányolni nem lehet. A bevezetésben nagy vonásokkal megrajzolta az olaszországi irodalmi renaissance és az egyház közti viszonyt. E mozgalomban két irányzatot különböztet meg, a pogány és keresztény irodalmi renaissance-ot, melyek mindegyikét rendkívül élesen jellemezte. Ezt követi egy rövid áttekintés az avignoni pápaság és a schisma koráról, melyben főleg azzal a felfogással száll szembe, mintha az avignoni pápák teljesen a francia királyi politika uszályhordozói lettek volna, és rámutat azokra az érdemekre, melyeket e kor-

szak pápai maguknak a hitélet és főleg a keleti missziótevékenység terén szereztek. Az előadás érdemlegesen V. Márton pápával kezdődik, azonban csak a XV. század közepétől kezdve válik terjedelmesebbé. V. Márton és IV. Eugen pontifikátusait a munka tehát rövidebbre fogja és ennek az időszaknak levéltári és kéziratosa anyaga nincs is teljesen rendszeresen átkutatva. Ez csak V. Miklós korával kezdődik. Különös figyelemmel méltatja a munka a renaissance kezdeteit Rómában, aminthogy általában Pastor szakított azzal a módszerrel, mely túlnyomóan a politikai történetre veti a fősúlyt. Pastor munkájának nagy jelentősége abban áll, hogy az egyoldalúságot, mely a kulturális és művészeti kérdések háttérbe szorításával együtt jár, elkerülte és hogy az egyes pontifikátusok jelentőségét a tudományok és művészetek terén behatóan méltatja. Kutatásai a renaissance korára vonatkozó ismereteinket nemcsak hogy lényegesen kibővítették, hanem azokat sok tekintetben teljesen új alapokra fektették. Maga Jakob Burckhardt, a renaissance korának legkiválóbb ismerője is bevallotta, hogy Pastor kutatásai a renaissance korára egészen új világot vetettek.

Janssen leveleiből tudjuk, hogy Pastor az első kötet kéziratát kisebb körben, tanára előtt bemutatta és felolvasta. Egyes odavetett megjegyzésekből következtethetjük, hogy Pastor a munka diszpozícióját Janssennel együtt megbeszélte. Az egész munkában Pastor szerencsés kézzel állította be azokat a szempontokat, melyek körül az előadás csoportosul. Az első kötetben kiemelkedő szempontok a pápai hatalom újjászervezése és az egyház küzdelme a zsinati ellenzékkel, majd a renaissance-mozgalmak jellemzése, a pápaság érdemei az irodalmi és művészeti renaissance körül V. Miklós idejében, valamint a pápaság szerepe az izlam elleni küzdelmek irányításában. Ez utóbbi szempont uralkodik a II. kötetnek azon a részén is, mely II. Pius pontifikátusáról szól, míg a II. Pál és IV. Sixtusszal foglalkozó részben ismét a tudományos és művészeti kérdések lépnek előtérbe.

A kultúrtörténeti háttér megrajzolása nyitja meg a III. kötetet, mely a VIII. Incétől II. Gyula pápáig terjedő kort tárgyalja. Ebbe a korba esik VI. Sándor pontifikátusa,

melynek megírásánál Pastor felhasználhatta a Borgia pápának a tudományos kutatás elől addig elzárt registrum kötetit. A levéltári anyag különben is erre a korra egyszerre megnövekedett, úgy hogy a kötet terjedelme is nagyobb lett. Pastornak VI. Sándorra vonatkozólag a registrum köteteken kívül még egyéb, rendkívül fontos anyag is áll rendelkezésére, így a Borgia-politika egyik legalaposabb ismerőjének, Ascanio Sforza bíbornoknak siffrírozott levelezése testvérével, Lodovico Moro herceggel, VI. Sándornak magánlevelezése az 1493/94. évekből, mely ugyan csak töredékes, de ennek ellenére VI. Sándor egyéniségének megítéléséhez végtelen becses anyagot szolgáltat. Pastor mindezek alapján rámutat arra, hogy VI. Sándor magánélete erkölcsi tekintetben teljes joggal hibáztatható és elítélhető, és ezt a szigorú ítéletet Giulio Farnesének egy később előkerült levele teljes mértékben igazolta, úgy hogy azok a kísérletek, melyeket újabban Spanyolországban és Olaszországban tettek VI. Sándor mentésére és kedvezőbb színben feltüntetésére, elhibázottnak tekinthetők. Másrészt azonban Pastor arra is rámutat, hogy az az eljárás, mely VI. Sándor vétkességét mértéken felül nagyítja, — így különösen Portogliotti-é — a történelmi valóságnak nem felel meg. A II. Gyula pápa alatti művészeti áramlatoknak, így a Szt. Péter templom építésének, Michelangelo és Raffael munkásságának Pastor beható méltatást szentel. A Michelangelo és Raffael-féle freskók méltatása — így különösen a Stanza d'Eliodor-é — sok tekintetben új szempontokat vet fel, melyek a legkiválóbb műtörténészek, így Burckhardt, Schneider és Steinmann részéről is elfogadásra találtak.

Pastor munkájának következő kötetei a reformáció és a katolikus restauráció korával foglalkoznak. A IV. kötet a reformáció korabeli pápáknak, X. Leónak, VI. Hadriánnak és VII. Kelemennek van szentelve. X. Leo jellemzése a rendnél sötétebb színeket mutat, mert, amint azt Pastor kiemeli, a humanisták túlhajtott hízélgése és dicsérete, melyel a Medici-házból származó első pápát elhalmozták, valamint Raffael művészete túlságos fényvel árasztották el Leo alakját, pedig pontifikátusa alatt az egyházi szempontok

háttérbe szorulása végzetes körülményekkel járt a pápaságra. Éppígy a Medici-házból származó második pápának, VII. Kelemennek pontifikátusa sem ítélné meg kedvezően, aki nem jutott tudatára annak a feladatnak, mely a reformációval szemben a pápaságra várt: a világi és dinasztikus szempontok félretolásával teljes erővel az egyház reformján munkálkodni. A kettőnek pontifikátusa közé esik VI. Hadrián ideje, akinek rövid ideig tartó pontifikátusa nem járt ugyan tényleges eredményekkel, de jelentőségteljes azért, mert rámutatott azokra az irányelvekre, melyek alapján az egyházi reformok később végrehajtást nyertek. Az igazságos megítélés, melyben Pastor az utolsó német — németalföldi — pápa pontifikátusát részesítette, igazolta azt a jellemzést, melyet Hadriánról annak idején Höfler Konstantin és Lepitre nyújtottak.

VII. Kelemen idejében már mutatkoznak a katolikus reformtörekvések első nyomai, melyekkel behatóan a következő kötetek foglalkoznak. III. Pál pontifikátusának keretében főleg a tridenti zsinatot megelőző egyházi reformtörekvéseket tárgyalja, továbbá a németországi egyházi uniótörekvéseket, Loyolai Ignác fellépését és a jezsuita-rend első kezdeteit. Pál utódja, III. Gyula idejében már mindjobban előtérbe lépnek az egyházi kérdések, második utódja, IV. Pál pápa idejében pedig a III. Pál által kezdeményezett és életbe léptetett szigorúbb egyházi elvek már annyira uralomra jutnak, hogy utódai szilárd alapokon építhettek tovább. IV. Pius idejébe esik a tridenti zsinat folytatása és befejezése, melynek tárgyalásaiban a pápának döntő szerepe volt. Bölcs mérséklete a pápai politika vezetésében a katolikus reformáció és restauráció érvényesülését nagymértékben előmozdította, ami pontifikátusának különös jelentőséget kölcsönöz. Egészen új világlátásban mutatja be Pastor munkája V. Pius pápát, a katolikus reformációnak legideálisabb képviselőjét, aki újból felveszi a XV. század pápáinak az izlám visszaszorítására irányuló törekvéseit is. Pastor kutatásai alapján élesebben domborodik ki XIII. Gergely egyénisége is, akinek személyiségét, uralmának jelentőségét eddig általában kevésbé jóakarólag ítélték meg. Gergely pápa működésének objektív

megítélését megnehezítette főleg az a körülmény, hogy az egyházi államban mutatkozó bonyodalmak és mozgalmak elnyomására és a rendezett viszonyok helyreállítására alatta látszólag nem történt elhatározó lépés. Pedig ez téves beállítás. Mert igaz ugyan, hogy a feladatok megoldása csak utódja, V. Sixtus idejében történt, ámde — amint ezt Pastor kimutatja — Sixtus pápa ezen a téren is csak az elődje által megkezdett munkát fejezte be és elődje munkásságának termését aratta le. Tekintetbe kell venni azt is, hogy XIII. Gergely pontifikátusának súlypontja az egyházi téren fekszik. Ő alatta történik gondoskodás a tridenti zsinat dekrétumainak végrehajtására, aminthogy Gergely pápa pontifikátusát általában jellemzi az egyházi szempontok érvényrejutása a világiak felett. A korabeli egyházi férfiak legkiválóbbjainak — élükön Borromei Károllyal — közreműködésével a katolikus restauráció ügyét hatalmas lépéssel vitte előre, ha mindjárt az európai keresztény népeknek a katolikus vallásban újbóli egyesítését megvalósítani nem is tudta. Pontifikátusa főleg Németországra volt nagy jelentőségű, és ez magyarázza meg, hogy Pastor vele a rendesnél behatóbban foglalkozott.

A Pastor életében megjelent kötetek a XIII. kötetig bezárólag a katolikus restauráció kérdésén át egészen a 30 éves háborúig terjednek. Ezek a kötetek a katolikus reformációs és restaurációs törekvéseket egészen új világításban mutatják be. E törekvésekben Spanyolország helyett Olaszország veszi át a vezetős szerepet, és ennek kimutatása tekinthető Pastor munkájának ezen köteteiben a legjelentősebb eredménynek.

Pastor munkájának még hiányzó három kötetét kéziratban befejezve hagyta hátra. Sajtó alá rendezésükről végrendeletileg intézkedett, úgyhogy nagy műve nem fog csonkán maradni.

Pastor munkája a pápaságról minden tekintetben korszakalkotó. Az irodalomban és a forrásokban való teljes tájékozottság, a kiadatlan levéltári és kézirati anyagnak emberileg lehető teljes felhasználása, az anyag feletti mesteri uralkodás, a szigorúan tárgyilagos és tudományos módszer az

események feldolgozásában munkáját a tudományos irodalomnak a későbbi korra is számottevő termékévé avatják. Főbece a munkának, hogy az egyoldalú politikai beállítással szakítva, a pápaság intézményének jelentőségét és szerepét minden téren igyekszik megvilágítani. Az általa tárgyalt korszakok szereplő személyeit mesteri kézzel rajzolja meg; elég legyen e tekintetben Loyolai Ignácnak, Teresa à Jesusnak, Filippo Nerinek, Róma apostolának és Borromei Károlynak jellemzésére utalni, melyek mindegyike művészi alakítás-számba megy. Szélesebbkörű érdeklődésre tarthatnak számot Pastor munkájának azon részei, melyek Róma városának állapotát a renaissance végén ismertetik, valamint a Sixtus-kápolnáról és a vatikáni stanzák- és loggiákról szóló fejezetek, melyek külön kiadásban is, gazdagon illusztrálva megjelentek. Az általa tárgyalt korszak későbbi részében a vallási kérdések dominálnak, ezeket a kérdéseket szenvedélytől menten, a pro és contra érvek és szempontok tárgyilagos mérlegelésével tárgyalja. Katholikus volta nem teszi elfogulttá, nem hűny szemet az egyes pápák hibái és tévedései előtt sem. Elég e tekintetben VI. Sándor pápa jellemzésére utalni, kinek erkölcsi eltévelyedéseit a kezdetben ultramontanizmus vádjával illetett Pastor a legélesebben elítéli.

Pastor munkája, noha a XVI—XVIII. századi pápaság történetét a legkimerítőbben tárgyalja, a későbbi kutatásokat nem teszi feleslegessé. Számos oly részletkérdés van, melyeket munkájában csak érint és amelyek tisztázása későbbi kutatások feladata leend. A reformációról és a tridenti zsinatról például az utolsó szó még nem hangzott el és az ellen-reformáció története sincs még teljesen minden oldalról megvilágítva. A Merkle szerkesztésében megjelenő Concilium Tridentinum még befejezetlen, a zsinati atyák levelezései, a zsinat tárgyalásaira vonatkozó röpiratok és traktatusok nincsenek még teljesen közzétéve, a reformáció története forrásainak kiadását eszközölő bizottság munkálatai is épp csak hogy megindultak, úgy hogy a kép, melyet Pastor nagy művében az újjabkori pápaságról rajzol, még nem teljesen megrögzített, ámbar az is bizonyos, hogy az újjab kutá-

tások a Pastor által tett megállapításokat lényegesebben aligha fogják megváltoztatni.

Pastor azt a nagyterjedelmű kiadatlan anyagot, melyet munkájában értékesített, legfontosabb darabjaiban közzé is tette. Az egyes kötetek függelékeiben a legjellemzőbb iratokat teljes szövegükben, vagy legalább is bő kivonatokban közölte megfelelő jegyzetekkel együtt. Művét egy nagyszabású okmánypublikáció volt hivatva kiegészíteni, melyből azonban, sajnos, csak az első kötet jelent meg, mely az 1376—1464-ig terjedő időszakot öleli fel. Ennek a kiegészítő vállalatnak abbamaradását nem lehet eléggé sajnálni, már csak azért is, mert a későbbi századokra ilyenmű egységes oklevélkiadványoknak úgylis híjában vagyunk. Munkájának technikai beosztásában követte tanárának, Janssennek eljárását. Az általa felhasznált kiadatlan anyagot külön jelölte meg, amivel a kutatóknak és tudományos publikációk előkészítőinek megbecsülhetetlen szolgálatot tett. A római nemzetközi történelmi kongresszuson felolvasott tanulmánya a római magánkönyvtárakról, főleg a főnemesi családok könyvtáiról nyújt áttekintő tájékoztatást, ami annál értékesebb, mert Pastor nem egy oly könyvtárba tudott bejutni, melyben előtte senki sem fordult meg.

Alig lesz valaki, aki a vatikáni levéltár anyagát oly alaposan ismerte volna, mint Pastor. A tulajdonképpeni titkos levéltár mellett természetesen a szentszék többi levéltáira is kiterjedtek kutatásai. Csak egy levéltár volt, mely Pastor előtt is zárva maradt és ez az inkvizíció kongregációjának levéltára, melybe minden igyekezete mellett sem tudott bejutni. Az inkvizíció történetére a vatikáni titkos levéltár anyaga nagyon hiányos. Ezeket a hiányokat Pastor részben pótolni tudta a római könyvtárak, elsősorban a Barberini-könyvtár anyagával, úgyhogy az inkvizíció levéltárának elzárása ellenére a III. Pál pápa idejébeli inkvizicionális kérdéseket megfelelő módon világíthatta meg. A S. Ufficio jegyzőkönyveit Pastor a Barberini-könyvtárban fedezte fel és ezekből tette közzé egy külön kiadványban a római inkvizíciónak általános érvényű dekrétumait az 1555—1597 közti évekből. Közzétételükkel lényegesen hozzájárult az inkvi-

zícia intézményének ismeretéhez, amely mind középkori, mind újabbkori részében, ellenére a reávonatkozó terjedelmes irodalomnak és az újabb tudományos kutatásoknak, máig sincsen még teljesen tisztázva.

Pastor tudományos munkásságát kezdettől fogva a pápák történetének megírására koncentrált. Azonban ő sem térhetett ki másirányú munkák elvállalása elől, ami őt időnként eltérítette nagy művétől. Ezeknek egy részét a kegyelet diktálta. Amidőn 1891-ben Janssen meghalt, Pastor kegyeletteljes kötelességének tartotta emlékét irodalmi téren is megőrkíteni. Már a következő évben megjelent Janssen életrajza, melynek megírásánál Pastor felhasználta Janssen levelezéseit és naplófeljegyzéseit. Az életrajzban Pastor azt a módszert alkalmazta, melyet Janssen Johann Friedrich Böhmer életrajzában követett: magukat a leveleket és naplófeljegyzéseket szólaltatni meg és azok alapján vezetni végig az olvasót az illető életpályáján. Pastor az életrajzot aránylag rövidre fogta; az előszóban ugyan azt mondja, hogy szándékában van Janssen életét terjedelmesebb formában megírni, de erre nem került sor. Pótolta ezt némileg Janssen levelezésének közzététele, mely két kötetben 1920-ban látott napvilágot. Ez a publikáció a Janssen által írt leveleket foglalja magában. Kiegészítik azt Janssen bizalmas barátjának, Onno Kloppnak Janssenhez intézett levelei, melyek a *Hochland* 1918/19. évfolyamában láttak napvilágot. E levelezések közzétételével Pastor a tudománytörténetnek végtelen becses szolgálatot tett. Belőlük nemcsak Janssen nagyszabású, nemes egyéniségét ismerjük meg sokkal jobban, mint akármilyen nagyterjedelmű életrajzából, hanem figyelemmel követhetjük Janssen nagy munkájának létrejöttét, melynek egyes kötetét még kéziratban közölte Kloppal. Janssen levelei azonkívül még a múlt század második felének kortörténeti megismeréséhez, főleg a délnémet-rajnamenti viszonyokra számos érdekes részlet-adatot tartalmaznak. E mellett Pastorra háramlott Janssen nagy művének folytatása is. Amidőn Janssen meghalt, munkájának VII. kötete féligkész állapotban maradt hátra. A munka folytatása tekintetében Janssen Pastorra gondolt, akinek még halálos ágyán utasításokat adott

erre. A Janssen által gyűjtött anyag Pastor tulajdonába ment át és így természetes, hogy Pastor nyert megbízást a munka folytatására. Pastor Janssen kézírata és jegyzetei alapján befejezte és közrebocsátotta a VII. és VIII. kötetet, mely utóbbi a 30 éves háború korának kulturális-erkölcsi viszonyait tárgyalja, és ezenkívül az összes kötetek újabb kiadásait is eszközölte. Ez a munka, mely helyel-közzel az eredeti szövegnek átdolgozását és majdnem mindenütt újabb és újabb pótlásokat tett szükségessé, Pastort a maga nagy munkája mellett annyira igénybe vette, hogy Janssen művének befejezésére, a hiányzó kötetek megírására már nem került a sor.

Janssen nagy munkájában számos kérdést csak érintett, részletesebben nem tárgyalta. Pastor ezért Janssen munkájának kiegészítéseképpen egy nagyobb szabású vállalatot indított meg: *Erläuterungen und Ergänzungen zu Janssens Geschichte des deutschen Volkes*, mely önálló, kisebb-nagyobb terjedelmű monográfiákban egészíti ki azt. E vállalatban, melyből nyolc kötet jelent meg, maga Pastor is résztvett egy kiadvánnyal, Luigi d'Aragona bíbornoknak az 1517—1518. években Németország, Németalföld, Franciaország és Felső-Olaszországban tett utazása útinaplójának közzétételével, mely a középkor végének kultúrtörténetéhez rendkívül értékes anyagot tartalmaz. E mellett Pastor Janssen egyes kisebb műveinek, így a kritikusaival folytatott polémiáinak, valamint gr. Stolberg életrajzának új kiadását is eszközölte, ezzel is kifejezést adva hálájának és kegyeletének mestere és pártfogója emléke iránt.

Pastor művei között van még néhány, mely szintén kívül esik tulajdonképpeni tárgykörén, amelyek egy részét szintén a kegyelet diktálta. A kisebb terjedelműek közé tartoznak sógorának, Kaufmann Ferenc aacheni prépostnak és Heinrich János mainzi dékánnak életrajzai. Az utóbbihoz Pastort évek hosszú során át benső összeköttetés szálai fűzték, aki, mint mondá, Janssenen kívül reá a legnagyobb befolyást gyakorolta. A világháború alatt jelentek meg Hötendorfi Conrád és Dankl Viktor élet- és jellemrajzai, melyek megírásánál Pastort, mint látszik, az aktualitás befolyásolta.

Sokkal jelentősebbek ezeknél báró Gagern Miksa és Reichensperger Ágost életrajzai.

Pastor báró Gagernnel bécsi egyetemi hallgató korában ismerkedett meg Onno Klopp révén. Gagern, aki 1855 óta Bécsben, a külügyminisztériumban szolgált, hol a kereskedelem-politikai és sajtóügyi osztályt vezette, akkor már elhagyta volt az állami szolgálatot s a bécsi katolikus és karitatív mozgalmakban fejtett ki nagyobb tevékenységet. Életének legjelentősebb időszaka az 1848/49. évekre esik. Tagja volt a frankfurti parlamentnek és vezetője annak a küldöttségnek, melyet 1848 márciusában a délnémet államok küldtek ki azzal, hogy a német császári méltóság átruházása IV. Frigyes Vilmosra előkészíttessék és így a német egység Poroszország vezetése alatt létre jöjjön. E küldöttség működéséről és a vele összefüggő kérdésekről alig volt tudomásunk, csak a Pastor által írt életrajzból nyerünk arról részletes felvilágosítást. Pastor az erre vonatkozó adatokat magától Gagerntől kapta, majd annak halála után leveleit és iratait is felhasználhatta. Műve ezért nem tisztán életrajz, hanem valószínűs kortörténet, mely a XIX. század politikai és egyházi történetéhez rendkívül értékes anyagot szolgáltat, különösen a függelékben közzétett levelek és okiratokkal, melyek egy-kettő kivételével az 1848/49-es eseményekre vonatkoznak.

Valóságos kortörténet a Reichensperger Ágost életét tárgyaló munka is. Reichensperger a németországi katolikus mozgalmaknak a múlt század második felében egyik vezéralakja volt, aki mint politikus, műbarát és műtörténész egyaránt kiváló szerepet játszott. Mint műbarát és műtörténész különösen a középkori műemlékek konzerválása és a gyakorlati egyházi művészet terén fejtett ki nagyterjedelmű munkásságot. Irodalmi munkásságának jegyzéke mutatja, milyen fáradhatatlanul agitált, hogy a közvéleményt ez irányban befolyásolja. Nyilvános előadások hosszú sorával, helyi történelmi és régészeti társulatok alapításával vagy újjászervezésével, egyházi és világi hatóságok ez irányban való felvilágosításával igyekezett Reichensperger elérni azokat a célokat, melyeket maga elé tűzött. Ezek voltak: a romlásnak induló

egyházi építészeti emlékek helyreállítása, az idők folyamán agyonrestaurált templomok megtisztítása minden oda nem való díszről és az új templomoknak korrekt stílusban felépítése és díszítése. E téren Reichensperger tevékenységének tág tere nyílt, mert ezen a téren vétkeztek a legtöbbit. Montalambert egy alkalommal a műemlékek restaurálása és konzerválása tekintetében e kifejezéseket használta: «Vandalisme destructeur» és «Vandalisme restaurateur». Reichenspergernek az egyházi műemlékek megmentésére irányuló törekvése csakhamar nagy eredményeket mutatott fel. Különösen nagy hatása volt e téren a kölni székesegyházi építészeti irodának, melynek felvirágoztatásában Reichenspergernek elvülhetetlen érdemei vannak. Ez az egyházi építésznek és művészeknek egész sorát képezte ki s hatása a XIX. század második felében az egyházi építészet és művészet terén csakhamar jelentősen megnyilatkozott.

Mint politikus, Reichensperger már a frankfurti parlament idejében is neves szerepet játszott. Politikai szereplésében Pastor két korszakot különböztet meg. Az egyik a frankfurti parlament és a porosz Landtag idejére terjed ki 1863—64-ig. Az ekkor alakult katolikus frakciónak Reichensperger volt a vezére, melyet ezért a Reichensperger-frakció névvel neveznek. A második korszak 1870-ben az új centrupárt alakulásával veszi kezdetét és egészen 1884-ig terjed. Ebbe az időbe esik a kultúrharc, melyben Reichensperger vezetőszerepet játszott. Pastor Reichensperger politikai tevékenységének tárgyalásánál annak naplóira és bizalmas barátaihoz intézett leveleire támaszkodott, azonkívül Reichenspergertől, kinek bizalmas környezetéhez tartozott, különböző alkalmakkor részletes szóbeli információkat nyert. A munka messze túlhaladja az életrajz keretét, a XIX. század második felének német egyházpolitikai mozgalmairól valóságos monográfia. Belőle éles vonásokban bontakozik ki a német katolikus mozgalom e nagy vezérének alakja, aki Windthorst, Malinekrodt és Görres mellett elvülhetetlen érdemeket szerzett magának a német katolikus érület fejlesztése körül.

Pastor nagy művének első kötete után vele szemben

sem maradtak el a támadások. A kritikusok egy része nem tudott szabadulni attól a beidegződött felfogástól, hogy katolikus történetíró hivatalból elfogult tárgyával szemben és hogy tőle a pápaság objektív története nem várható. Különösen erősen támadta Pastor művét Druffel Ágost, aki terjedelmes bírálatban hányta fel Pastornak elfogultságát és munkája hiányait. Pastor a II. kötethez csatolt függelékben számolt le kritikusaival, nyugodt hangon, szenvedélytől menten adva meg válaszát és nem tért át a személyeskedések terére. A kritikai gáncsoskodások lassanként el is maradtak és a következő kötetek már osztatlan elismerésben részesültek. Ha voltak is egyes kifogások ellenük, ezek a tárgyi szempontokat helyezték előtérbe. Ez a körülmény készítette Pastort arra, hogy a II. kötet újabb kiadásaiban elhagyta azt a polémikus függeléket, melyben kritikusaival szemben a maga álláspontjának igazságát védte.

Pastor munkájával kapcsolatosan indult meg egy nagy-szabású polémia, melynek végső hullámai még ma sem simultak el teljesen. A Savonarola-kérdés ez, mely hosszú időn keresztül, heves, olykor szenvedélyes hangon folyt. Pastor a III. kötetben részletesen kitért Savonarola működésére. Ténybeli megállapításaihoz kétség nem fér. Savonarolát azon vád ellen, melyet ellene általában emelni szoktak, hogy fanatikus ellensége volt a kultúrának és művészetnek, nemcsak hogy védelmébe veszi, de kimutatja ezen vád alaptalanságát és tarthatatlanságát. Meggyőzően bizonyítja a frate élete tisztaságát, kiemeli művészi ékesszólását, és kimutatja, hogy Savonarola elvben a katolikus dogmák ellen sem foglalt állást. Viszont rámutat hibáira is. Hibáztatja, hogy prédikációiban mértéken túl lépett fel az egyház és a papság ellen, hibáztatja VI. Sándorral szemben tanusított makaesszágát, elítéli Savonarolát, hogy magának próféta szerepet vindikált, és különösen elítéli őt azért, mert az ellene kimondott exkommunikáció után tovább végezte papi funkcióit, amit a frate bukásának egyedüli, igaz okának tart. Pastort objektivitása Savonarola megítélésében sem hagyta el, gondosan és lelkiismeretesen csoportosítja a pro és contra érveket ítélete megfogalmazásában, elannyira, hogy néme-

lyek szerint VI. Sándor pápa szerepét a Savonarola-ügyben túlságosan kedvezően ítéli meg. Utalás történt arra is, hogy Pastor előadásából nem bontakozik ki Savonarola intenciójának végcélja a maga egész tisztaságában és hogy ezért világtörténeti jelentősége sem áll előttünk világosan a maga egész teljében. A támadások Pastor ellen csakhamar megindultak. Pastor művének ez a kötete épp akkor jelent meg, — 1894-ben — amidőn a Savonarola-centenárium, halálának 400. évfordulója, küszöbön állt. Ismeretes, hogy a dominikánus rend ezt az évfordulót fel akarta használni Savonarola kanonizációjának keresztülvitelére. Erre a célra szolgált a rend által megindított centenáris folyóirat, mely azonban néhány szám után, felsőbb befolyás következtében, megjelenését kénytelen volt megszüntetni. Pastor felfogása Savonaroláról sorompóba szólította a rendet, mely ezzel a kanonizációt veszélyeztetve látta. Ekkor jelentek meg Procter, Ferretti, Berthier polémikus iratai, melyek Pastor felfogása ellen szenvedélyes hangon keltek ki és őt formálisan az egyház és a pápaság ellenségeivel, a szabadkőművesekkel helyezték egy sorba. Legerősebben támadta Pastort Luotto, a faenzai gimnázium tanára, Savonarola iratainak különben egyik alapos ismerője. Felszólalása a tudományos kritika határain túlmenőleg, a szenvedélyeskedések terére csapott át. Egész munkáján szenvedélyes hang vonul végig. Nem a módszeresen képzett historikus tárgyilagosan indokolt megállapításai-val lép fel Pastor ellen, hanem általános és helyel-közzel szellemtelen frázisokkal igyekszik Pastor művének hatását ellensúlyozni.

A polémiában, mely Pastor művével kapcsolatosan megindult, az akkori idők legkiválóbb historikusai vettek részt. F. X. Kraus, Herman Grauert, F. Tocco és mások Pastor mellett foglaltak állást bizonyos rezerváció mellett. Éppígy állást foglalt Luotto munkája ellen a *Civiltà Cattolica*-ban megjelent tanulmány írója, aki a frate hibáztatásában volta-képpen még Pastoron is túlment. Pastor maga is felszólalt a vitában és egy külön kis füzetben számolt le kritikusaival. A vita különben bizonyos fokig eltávolodott az eredeti kiindulóponttól és végül is nem annyira Savonarola, mint inkább

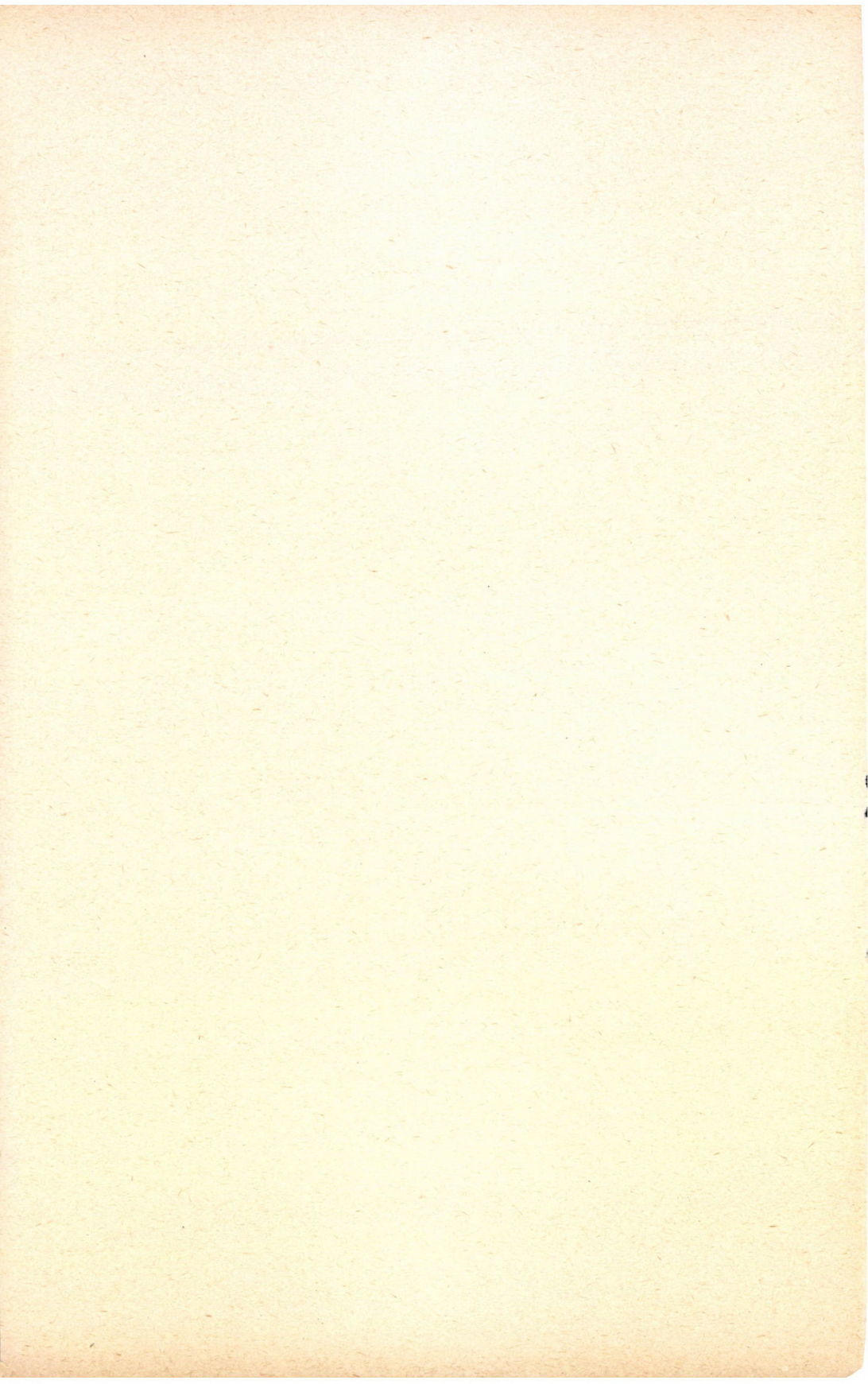
VI. Sándor pápának e kérdésben elfoglalt magatartása körül forgott. A vita későbbi folyamán mások is hozzászóltak a kérdéshez, így Moritz Brosch és több ízben Joseph Schnitzer, aki Savonarolának egy nagyobbterjedelmű életrajzát is közzétette. A polémia sok érdekes mellékkérdést is vetett felszínre, de természetesen nem döntötte el végérvényesen a kérdést. A vita egészen a legújabb időkig elhúzódott, egyik utolsó megnyilatkozása Merklének a német történészek 1927. évi gráci kongresszusán tartott előadása, mely végeredményben a Pastor-féle felfogás felé hajlik.

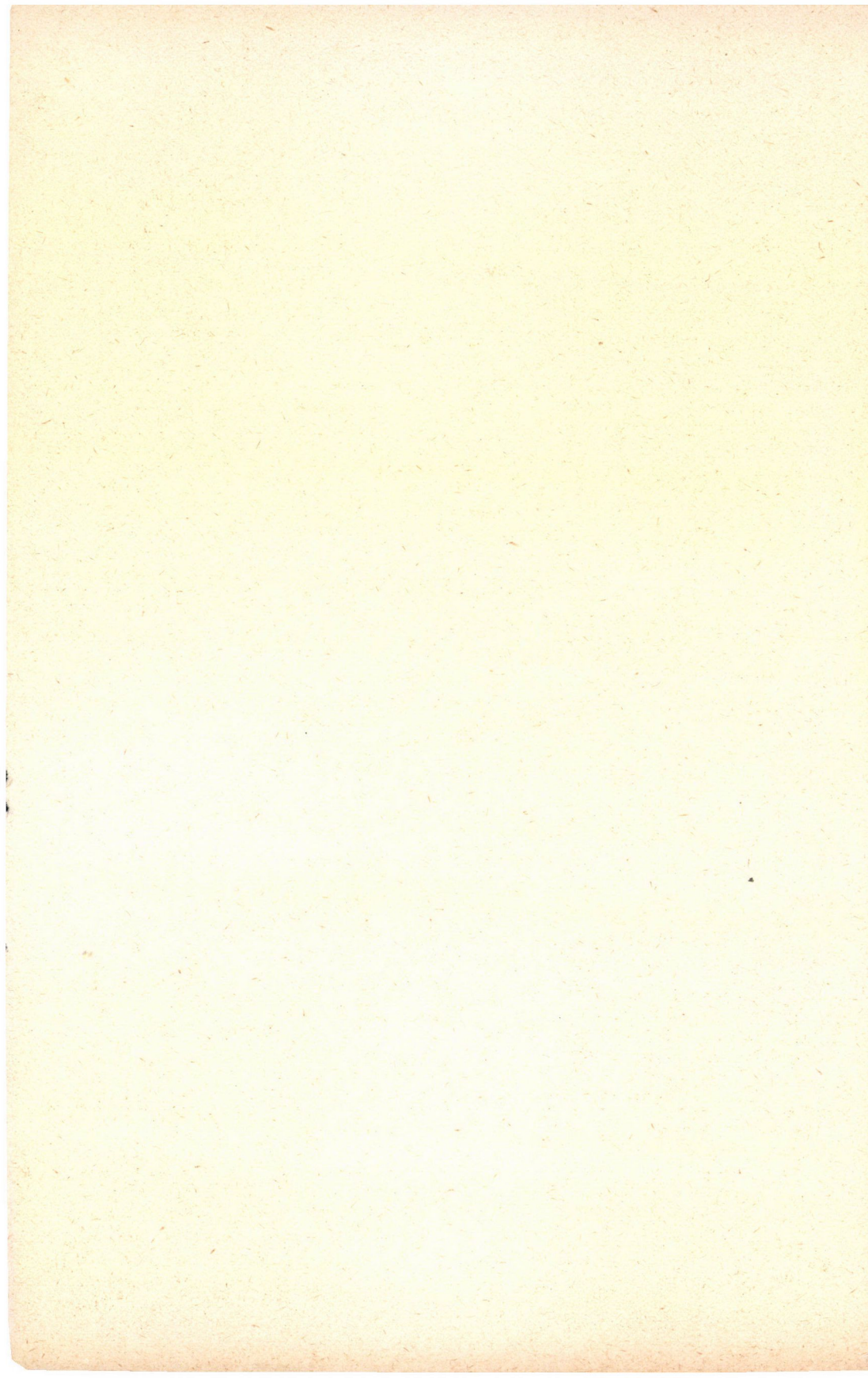
A kedvező körülmények egész sora tette lehetővé Pastornak, hogy nagy művét befejezze. Nem utolsó volt ezek között az, hogy Sickel Tivadarnak visszalépte után, 1901-ben ő került a római osztrák történeti intézet igazgatói állásába. Ebbeli minőségében nagy érdemeket szerzett magának az intézet fejlesztése és munkakörének kiépítése körül. Az ő igazgatósága alatt vonta be az intézet nagyobb mérvben működési körébe a műtörténeti kutatásokat, melyek Sickel idejében elég mostoha elbánásban részesültek. A fiatalabb osztrák műtörténészek legnagyobb része megfordult a háború előtt az intézetben, és az az emlékkiadvány, mellyel az intézet Pastor 60. születésnapját 1914-ben megünnepelte, áttekinthetően számol be azokról a tanulmányokról, amelyeket az intézet tagjai folytattak. Igazgatósága idejében tágultak az intézet keretei is. Sickel igazgatósága idejébe — 1887-be — esik a cseh történeti expedíció hozzácsatolása az osztrák intézethez, amennyiben a csehek által Rómába küldött historikusok az intézet rendkívüli tagjai sorába felvételtek. Pastor idejében hasonló módon csatolták az intézethez a krakkói tudományos akadémia és az osztrák Leo-társaság tagjait is. Pastor igazgatósága alatt indult meg az intézeti kiadványoknak egy új sorozata, melynek főleg első kötete tarthat nagyobb érdeklődésre számot, mely a nyugati egyházszakadás kezdetén megindult irodalmi polémiához közül újabb, ismeretlen iratokat. Sajnos, a világháború kitörése ennek a vállalatnak is véget vetett.

Olaszországnak belépése a világháborúba Pastort is távozásra kényszerítette működése színhelyéről. Az össze-

omlás után az osztrák történeti intézet nem is kezdte meg újból működését. A pénzügyi szempontnak ez a tudományos intézmény is áldozatul esett, de körülbelül ugyanakkor, amidőn az osztrák kormány az intézet működését megszüntette, Pastor újból visszakерült Rómába, ezúttal mint az osztrák köztársaság vatikáni követe. Ennek a szerencsés körülménynek tudható be, hogy Pastor tovább tudta folytatni tudományos munkásságát és hogy nagy műve nem maradt befejezetlen.

Pastor munkája messze kimagaslik mindazok között, melyek a pápaság intézményének történetével foglalkoznak. Vele csak Hartmann Grisar műve vehetné fel a versenyt, a korai középkor pápaságának története, de ez a körülmények sajátos alakulása következtében az első kötetnél tovább nem jutott. Pastor be tudta fejezni munkáját, melyet egyik kritikusa a modern történetírás legmonumentálisabb alkotásának mondott. És ez a dícséret valóban nem túlzott. Pastor az emberileg lehető legteljesebb munkát végezte el, mellyel a maga nevét valóságos fogalomná tette. Értékét és becsét munkája nem fogja elveszteni és szerzője nevét későbbi időkben is együtt fogják említeni a katolikus történetírók legkiválóbbjainak nevével. Mert Pastor katolikus történetíró volt a szó legnemesebb értelmében, aki katolikus meggyőződését soha nem titkolta és azért mindenkor helyállt. Halálos ágyáról, amidőn XI. Pius pápa őt apostoli áldásában részesítette, azt üzenté a pápának, hogy szíve utolsó dobbanása a római anyaszentegyházé és a pápaságé. Igazságszeretetével, ítéletének tárgyilagosságával, előadásának higgadtságával kivívta magának azok elismerését is, akik kezdetben tudományos munkásságával szemben tartózkodó, nem egy esetben lenéző magatartást tanúsítottak. Haláláig hű maradt ahhoz a jelgéhez, melyet tudományos pályája kezdetén magának választott : «Vitam impendere vero».

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.